

pelijke verzet tegen kernenergie een meer voor de hand liggende opstelling voor de PvdA.

De taak die Kalma zichzelf heeft gesteld is niet mis. Hij wil de basis voor een 'wervend politiek programma' uitwerken. Dit kreeg vorm in een helder, fel en polemisch essay dat hem - zoals hij zal hebben verwacht - op enorm veel kritiek kwam te staan. Hoewel Kalma aan bepaalde onderwerpen zeker interessante bijdragen levert, zit er onder zijn hoofdstelling een onbedoeld addertje. Kalma's pleidooi voor een zakelijke, rationele, pragmatiese partij kan niet tegelijkertijd wervend zijn en de 'voor de PvdA in de jaren zeventig kenmerkende openheid' voor sociale bewegingen aan de dag leggen. Kalma heeft zich altijd opgeworpen als een bestrijder van de technokratisering van het politiek handelen en als een pleitbezorger van het publieke debat. Maar zijn feitelijke voorstellen zullen dit m.i. respectievelijk juist bevorderen en smoren. De zakelijke aanpak, de afwijzing van beïnvloeding van buitenaf, de afwijzing van het kultuursocialisme; ik krijg het al benauwd als ik aan Kalma's realistische-technokratische partij denk. Wat zullen de debatten in de Kamer nog voorstellen? Politiek hoort een zaak te zijn van passies en idealen, van brede visies en debatten, niet van gecijfer en geschuifel. En wat Kalma's obsessie met het kultuursocialisme betreft, daar hoeft hij niet bang voor te zijn, dat was sowieso gedoemd te verdwijnen nu steeds meer PvdA-bestuurders boven komen drijven die denken dat Elias Canetti een auto-coureur is.

Demokratisering

Richard Wouters

Recensie van: Huub Spoormans, "*Met uitsluiting van voorregt*" - het ontstaan van liberale democratie in Nederland, Amsterdam, SUA, 1988, 310 blz., f.35,-.

Moderne republikeinen hebben de neiging hun idealen te spiegelen aan vervlogen tijden van politieke hartstocht en debat. De Griekse polis in de oudheid, de Italiaanse stadstaten ten tijde van de Renaissance, de kolonistengemeenschappen in het achttiende-eeuwse Amerika en de (hardhandig onderdrukte) experimenten met de radenrepubliek in Rusland en Duitsland aan het eind van W.O. I fungeren in meer of mindere mate als inspiratiebronnen. Nu de belangstelling voor het republikanisme ook in Nederland toeneemt, is het niet ondenkbaar dat men de vaderlandse geschiedenis induikt op zoek naar waarachtig republikeinse sentimenten. Een eerste aanknopingspunt: de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Men hoede zich er echter voor de Republiek te idealiseren. Politiek was er een zaak van een kleine, oligarchiese regentenkliek. En volgens Kossmann is "geen gezag in Europa drukkender gebleken dan dat van de Hollandse Staten" (1).

In het begin 1988 verschenen proefschrift van de Maastrichtse politikoloog Huub Spoormans, over het Nederlandse demokratiseringsproces, wordt de Republiek slechts in vogelvucht behandeld. De term 'republikanisme' valt helemaal niet. *Met uitsluiting van voorregt* - de ti-

1 E.H. Kossmann, 'Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland', Amsterdam, 1960. Geciteerd bij Spoormans, p. 257/258.

tel is ontleend aan Thorbecke - handelt over 'het ontstaan van liberale democratie in Nederland'. Onder 'liberale democratie' verstaat Spoormans "een regeringsvorm waarin de regering verantwoording schuldig is aan een nationaal vertegenwoordigend orgaan, dat gekozen is op grond van algemene, vrije en gelijke verkiezingen". Met deze definitie, ontwikkeld in het eerste hoofdstuk, maakt hij het zichzelf in twee opzichten gemakkelijk. In de eerste plaats ontslaat zij hem van de verplichting zich te verdiepen in oudere vormen van min of meer democraties bestuur, zoals bijvoorbeeld de middeleeuwse gildendemocratie. Onze parlementaire democratie is immers een vrij recente uitvinding. Spoormans laat de democratisering in Nederland dan ook pas na 1780 een aanvang nemen.

In de tweede plaats vergt Spoormans' minimalistische definitie van democratie minder van de geschiedschrijver dan een republikeinse opvatting. In zo'n participatorische optiek - door Spoormans afgewezen vanwege "het gevaar van normatieve vertekening van gepresenteerde feiten" - zou naast de formele mogelijkheid van de staatsburger tot beïnvloeding van de politieke besluitvorming, vooral ook zijn daadwerkelijke deelname aan besluitvorming en debat gewicht krijgen. De afschaffing van het dagbladzegel (een vorm van indirecte belasting) in 1869 bijvoorbeeld, die het bereik en de diversiteit van de pers aanmerkelijk vergrootte, zou ruimer bedeed worden dan met de voetnoot die Spoormans er aan wijdt. De rol van kiesverenigingen en, later, partij-afdelingen, als lokale platforms van discussie over politieke kwesties en kandidaten zou breder uitgemeten worden. En vermoedelijk zou men het democratiseringsproces niet als voltooid kunnen beschouwen rond 1920.

Het tijdvak dat Spoormans beschrijft, 1780-1920, is niettemin respectabel van omvang. *Met uitsluiting van voorregt* is dan ook voor het grootste gedeelte gewijd aan de beschrijving van de demo-

kratiseringsstrijd in deze periode, op basis van vooral sekundaire bronnen. Spoormans begeeft zich echter niet onbeslagen op het ijs van de vaderlandse geschiedenis. Ter vergelijking presenteert hij in zijn tweede hoofdstuk de democratiseringsverhalen van 18 verschillende buitenlandse landen die het uiteindelijk tot een 'liberale democratie' hebben geschopt. Dit zwaar gekondenseerde overzicht staat bol van jaartallen en percentages, waarin ook de auteur een enkele keer lijkt te verzuipen. Of anders kende Noorwegen - waar de liberale regering-Sverdrup in 1885 het kiesrecht uitbreidde van 9 tot 11% van de volwassen bevolking; "deze uitbreiding maakt ongeveer eenderde van de volwassen mannen kiesgerechtigd" - toch wel een zeer interessante demografische structuur? Spoormans konstrueert, op basis van aanvangstijdstip, duur en geleidelijkheid, een indeling in vier ideaal-typische wegen van democratisering. Welke van deze wegen Nederland bewandelt, verzuimt hij helaas te vermelden. Tenzij het hier een uniek geval betreft, houd ik het voorzichtig op de tweede weg, die van "trage en geleidelijke democratisering".

De eerste serieuze democratiseringspoging in Nederland grijpt volgens Spoormans plaats in de nadagen van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Rond 1785 weet de democraties gezinde patriottische burgerij in een aantal steden de macht te veroveren op de regenten, nadat een gezamenlijk bondgenootschap tegen Oranje uiteengevallen is. De stadhouderlijke partij pleegt vervolgens een geslaagde kontra-revolutie, maar wanneer in 1795 de Fransen het land binnenvallen trekken de democraten alsnog aan het langste eind. Deze Bataafse Revolutie vervangt de oude federale structuren door een eenheidsstaat, met een nationale vergadering, indirect gekozen door een grote meerderheid van de mannelijke bevolking. Op lokaal nivo is sprake van directe democratie.

De hedendaagse republikein kan,

mits hij de teloorgang van het federalisme niet te zeer betreurt, uit deze periode van levendige politieke twist allicht inspiratie putten. Het duurt echter niet lang, of in het parlement monden de spanningen tussen behoudende en progressieve krachten uit in wederzijdse machtsgrepen, en tenslotte in een impasse. Hervormingen blijven uit, de politieke belangstelling loopt terug, en vervolgens moet ook de democratie eraan geloven. Het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre Arendts pessimistische analyse van de franse revolutie, waarin de gewonnen politieke vrijheid tenietgedaan wordt door sociaal-ekonomiese strijd, van toepassing is op deze nederlandse revolutie (2).

De Bataafse Republiek krijgt, zo laat Spoormans zien, allengs een meer autoritair en étatistisch karakter. In 1810 wordt Nederland ingelijfd bij het Frankrijk van Napoleon. Na diens nederlaag kan koning Willem I op het gecentraliseerde openbaar bestuur zijn semi-absolutistisch gezag vestigen. Zijn financiële politiek krijgt echter aan het eind van de jaren '30 met een brede burgerlijke oppositie te kampen. De meest vooruitstrevende fractie hiervan, onder leiding van Thorbecke, krijgt in 1848, onder Willem II, plotseling de wind in de zeilen. De koning, geschrokken van de revolutionaire woelingen in binnen- en buitenland, belast Thorbecke met een grondwetsherziening. In de grondwet wordt vastgelegd dat de regering verantwoording schuldig is aan het parlement. Tevens wordt de burger een aantal vrijheidsrechten toegekend. De nieuwe Kieswet van 1850 voert directe verkiezingen in via het distriktenstelsel; een verlaging van de census voegt een deel van de stedelijke middenklassen toe aan het elektrooraat.

Wanneer in 1868 de koning en de conservatieve fracties zich definitief neerleggen bij de nieuwe verhoudingen,

is volgens Spoormans de eerste fase van het demokratiseringsproces - in Nederland niet zoals elders door een brede volksmassa gedragen - doorlopen. De strijd om de uitbreiding van het kiesrecht, die de tweede fase zal kenmerken, is dan al ontbrand. Deze kwestie moet de politieke arena delen met twee andere slepende twistpunten: de schoolstrijd, aanzet tot de latere 'antithese', en de 'sociale quaestie', het arbeidersvraagstuk dat ontstaat wanneer na 1870 ook in het Nederland het moderne kapitalisme haar intrede doet. Duidelijk laat Spoormans zien hoezeer vooral de 'sociale quaestie' verweven raakt met het kiesrechtvraagstuk. Groot is bij de conservatieven en het behoudende deel van de liberalen tot in de twintigste eeuw de vrees voor het verschijnen van de arbeiders op het politieke toneel. De aloude opvatting dat slechts wie bezit heeft een belang heeft in de instandhouding van de rechtsorde werkt nog steeds door. Men is daarom danig benauwd voor het algemeen kiesrecht, waardoor in het parlement wel eens een meerderheid zou kunnen ontstaan die dit orgaan en het maatschappelijke stelsel waarin het funktioneert niet welgezind is. Ironies genoeg kunnen de socialisten dit beamen. Wat voor de behoudzuchtigen vrees is, is voor hen echter hoopvolle verwachting. Lang nog houden de socialisten een louter instrumentele kijk op de democratie, waarin zij voor het algemeen kiesrecht vechten omdat het hen de parlementaire meerderheid zal bezorgen die de socialistiese revolutie binnen handbereik brengt.

Bij zoveel ekonomisme ('arbeidersstemmen vanzelfsprekend socialisties') steekt de mening van de progressief-liberaal Tak van Poortvliet verfrissend af. Ook hij memoreert het gevaar van klasenstrijd, maar grijpt dit aan om de noodzaak van sociale wetgeving te benadrukken. De arbeiders dienen hierbij direkt betrokken te worden. Wanneer hun legitieme eis tot staatsburgerschap ingewilligd wordt, "zal de invloed die zij uit-

2 H. Arendt, 'On revolution', 1963.

oefenen echter niet noodzakelijk in rechtstreekse verhouding staan tot hun getal. Het ware een dwaling zulks te meenen, kennis, ervaring, talent zullen steeds oorzaak zijn, die aan personen, of aan grotere of kleinere kringen, aan stromingen van verschillende omvang en diepte in de maatschappij en in de Staat eenen invloed verzekeren, die in geenerlei verhouding staat tot het aantal of de Stemmenmacht" (3). Bij Tak een open, hoewel uiteraard niet socialisties, oog voor de noden van de tijd, en een waardering voor participatie en retoriek die bepaald republikeins aandoet.

Taks voorstel tot verregaande uitbreiding van het kiesrecht sneuvelt in 1894, ondanks de steun van een groep antirevolutionairen rond Kuiper. Kuiper zal enige jaren later zijn linksige roep goeddeels verliezen en de leer van de onverzoenbaarheid van christelijke en 'heidense' levensbeschouwingen gaan prediken. Deze 'antithese' maakt de tegenstelling tussen konfessionele en vrijzinnigen tot de voornaamste scheidslijn in de politiek. Een partijverdeling die de samenwerking tussen de progressieven, verdeeld over beide kampen, bemoeilijkt, en daarmee de oplossing van het kiesrechtvraagstuk en de invoering van sociale wetgeving in de weg staat. Pas in 1917 wordt, na de nodige arbeidsonrust en kiesrechtbetogingen, de impasse doorbroken. 1917 is het jaar van de Pacificatie. Volgens de politikoloog Lijphart, in zijn beroemde verzuilingsstudie (4), steken de partij-elites, die inzien dat het zo niet langer gaat, de koppen bij elkaar en lossen zij in één machtige koppeltransactie de problemen op het gebied van onderwijs (gelijkberechtiging openbaar en bijzonder onderwijs), kiesrecht

3 J.P.R. Tak van Poortvliet, 'Memorie van antwoord', 1892. Geciteerd bij Spoormans, p. 160.

4 A. Lijphart, 'Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek', Amsterdam, 1968.

(invoering algemeen mannenkiesrecht) en arbeid (sociale wetgeving) op. Spoormans bestrijdt Lijpharts analyse. Hij laat zien dat het onderwijs al sinds 1889 geen 'hot issue' meer is en over algemeen kiesrecht sinds 1913 vrijwel overeenstemming bestaat; het zijn nog slechts symboliese conflicten. De sociale kwestie daarentegen wordt pas in 1919, na ondermeer de revolutie-poging van de socialist Troelstra, serieus aangevat. Feitelijk ruimt men in 1917 dus slechts "oud vuil" op, dat zich door de antithese heeft kunnen ophopen. Nee, het belangrijkste resultaat van de Pacificatie is dat de antithese voortaan niet langer als "obstakel van levensbeschouwelijke en machtspolitieke aard" zal fungeren. In eendrachtige samenwerking wordt korte tijd later een "inhaaloperatie op sociaal gebied" uitgevoerd. Rond deze tijd aanvaardt ook de SDAP de facto de liberale democratie, zo betoogt Spoormans in een geheel aan de sociaal-democraten gewijd hoofdstuk, al zullen de revolutionaire aspiraties pas in de jaren '30 geheel verdwijnen.

De totstandkoming van het algemeen mannenkiesrecht in 1917 maakt Nederland een echte democratie. Of toch niet? Plaatsvervangende schaamte bevangt de auteur, wanneer hij melding moet maken van vakbroeders (Rokkan, Sternberger & Vogel) die over het hoofd zagen dat pas met de invoering van het algemeen kiesrecht voor vrouwen in 1919 sprake is van een volwaardige 'liberale democratie'. De politikoloog doet dan ook zijn best het "tekort (...) van zijn discipline" te ondervangen, door af en toe een paragraaf te wijden aan de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Daarbij geeft hij ridderlijk toe dat zijn vergelijkend onderzoek "helaas globaal en onnauwkeurig" is, en getuigen zijn uitspraken af en toe van een al even ridderlijke naefviteit. "Het zwakke geslacht", zo konstateert Spoormans, lijkt eeuwenlang "met uitzondering van een enkele regentes of koningin weinig politiek geïnteresseerd".